

Ante Rako

Elena Ferrante – *Genijalna prijateljica*
Genijalan prikaz fragilnog odnosa

408
Služba Božja 3|21.

U izdanju izdavačke kuće Profil Knjiga u razmaku između 2016. i 2018. godine objavljen je hrvatski prijevod tetralogije Elene Ferrante *Genijalna prijateljica*. Prvi dio tetralogije – *Genijalna prijateljica*, objavljen je 2016. godine, *Priča o novom prezimenu (Genijalna prijateljica – drugi dio)* objavljen je 2017. godine, dok su 2018. godine objavljeni *Priča o onima koji bježe i onima koji ostaju (Genijalna prijateljica – treći dio)* i *Priča o izgubljenoj djevojčici (Genijalna prijateljica – četvrti i posljednji dio)*. Iako svaki od ovih četiriju dijelova tetralogije zavrjeđuje zasebnu recenziju, s obzirom na utjecaj koje je svako pojedino djelo ostavilo na suvremenu književnost, odlučio sam se za pristup kojem je cilj prikazati osvrt na ova četiri zasebna romana kao jedinstvenu i zatvorenu cjelinu. Premda pravi identitet autorice ili autora ove tetralogije, u trenutku pisanja ove recenzije nije poznat, jer Elena Ferrante jest pseudonim pod kojim ona ili on pišu,¹ za

svakoga čitatelja toga kolosalnog djela brzo će postati jasno da se prepoznatljivost i originalnost autorice ne očituju u njezinu identitetu, nego u njezinoj nevjerojatnoj sposobnosti mimikrije i fragmentiranja vlastite osobnosti unutar likova o kojima piše. U protivnom, bez toga prirodnog talenta autorice na prilagodbu, bojim se da ona u svojim likovima ne bi uspjela preživjeti ni jednu jedinu stranicu u rajonu Napulja koji je lajtmotiv ovoga djela.

Tajanstvenost koja obavlja autoricu, u svijetu u kojem smo se pomalo naviknuli na neposrednu dostupnost informacija i podataka o svakome, čini čitanje ove tetralogije još intrigantnijim i kompleksnijim, izazivajući gotovo shizofrenu potrebu čitatelja da identitet autorice utemelji na nekom od njezinih likova ili da joj ga sam kreira, pokušavajući shvatiti radi li se o izdanku talijanskog juga koji piše s opipljivom boli uzrokovanom nemogućnošću promjene struktura koje su taj jug oblikovale, ili pak o

¹ Za potrebe ove recenzije, unatoč neutvrđenom identitetu autorice ili autora, s obzirom na to da je pse-

udonim kojim se ona ili on koriste žensko ime, upotrebljavati ću izraz autorica.

predstavnicima sjevera koja piše s određenim snobizmom, specifičnim za sve koji žive iznad imaginarnih usporednica koja dijeli tradiciju od napretka. No upravo ta *otajstvenost* autorice, kada se s njome konačno pomirimo, omogućuje nam otkriti jednu pomalo izopачenu dimenziju našega bića – onu za potrebom zaštite vlastite privatnosti iz koje nam je omogućeno sigurno i zaštićeno prodrijeti u nepredvidiv i intiman svijet koji nas očekuje u životima glavnih junakinja ovih romana, Elene i Raffaella.

Ovo djelo, od mnogih kritičara svrstano neposredno nakon objavljivanja među klasične europske i svjetske književnosti, došlo mi je u ruke u ljeto 2020. godine. Kada sam od jedne kolegice bio upozoren na njega, osjetio sam se pomalo postuđenim, što kao bivši italo-rimski student i neutješni zaljubljenik gotovo u sve što dolazi s Apeninskoga poluotoka nisam prije upoznao opus autorice toga djela, kao i samo djelo. Usudio bih se reći da se strepnja i neizvjesnost koje je, u toj godini mog upoznavanja s tetralogijom Elene Ferrante, prouzročila pandemija virusa COVID-a 19, kao i uzbuđenje koje su ovi do sada na takvoj razini nepoznati osjećaji donijeli sa sobom, ne mogu mjeriti sa sposobnošću autorice da

izazove napetost u iščekivanju razvoja događaja pri čitanju toga briljantnog djela. Iako ova tetralogija u nekim segmentima podsjeća na talijansku televizijsku povijesnu dramu *La meglio gioventù*, teško je, osim u općenitim prikazima povijesno-političkog stanja u Italiji, koje proživljava skupina ljudi povezana obiteljskim i prijateljskim odnosima, pronaći druga paralelna mjesta između ovih dvaju ostvarenja na kojima bi se mogla temeljiti njihova sličnost. Još jedno usporedno mjesto s tim djelom, koje se donekle može pronaći u filmskoj umjetnosti, ostvarenja su filmskog redatelja Ferzana Özpataka, koji u svojim filmovima, poput autorice ovoga djela, prikazuje talijanski jug i njegovu borbu s prodirućom sadašnjosti koja ga je zadesila, a da to nitko od njihovih likova ne uočava u tolikoj mjeri da barem malo pokuša usporediti i amortizirati zbivanja koja im se neprimjetno uvlače u živote. Tu nije riječ toliko o nepredvidivosti koju vežemo uz fenomen budućnosti, koliko o općoj sljepoći karakterističnoj ne samo za jug Italije, nego za mediteranski bazen uopće. Ta sljepoća, uzrokovana suncem, vrućinom i strašću, značajka je tzv. južnjačkog temperamenta koji se očituje u petrifikaciji i zatamljivanju osjećaja, kao

i u stvaranju imuniteta krda na socijalnu nepravdu koja je na naizgled romantičnom jugu sveprisutna. Bitna razlika između autorice ove tetralogije i Özpeteke očituje se u načinu na koji se njihovi likovi suočavaju sa stvarnošću, odnosno u načinu na koji im se oči konačno otvaraju pred neizbježnim. Dok je kod turskog redatelja s talijanskom adresom, humor koji se isprepleće s teško ostvarivim i na trenutke tragičnim ljubavnim odnosima ključ za shvaćanje i prihvaćanje svijeta koji nas očekuje iza ugla, autorica ovog djela jednom od zadnjih rečenica tetralogije nudi, usudio bih se reći, jedinu ispravnu perspektivu pod kojom možemo gledati ono što nazivamo životom na jugu, kada kaže: „Za razliku od priča, pravi život, kad prođe, naginje opskurnosti, a ne jasnoći.“ Upravo ovaj pravi život u likovima autorice nije prikazan u nadnaravnom svjetlu, nego sa svim ograničenjima s kojima se oni susreću kao individuumi, počevši od neizlječivog osjećaja pripadnosti određenom kraju, preko konformističkog prihvaćanja nametnutih normi ponašanja koje tvore tradiciju, sve do okrutnosti koju te dvije pojave nužno nose sa sobom kada ih ti isti likovi pokušaju nadići otvarajući se svijetu na koji očito nisu spremni.

Sama opskurnost života, pomiješana s mistifikacijom osoba i mjesta, ipak ne bi bila dovoljna da od toga djela učini jedinstveno iskustvo uživanja u okusima juga Italije, čiji su glavni začini spomenute tradicija i običaji s kojima se likovi ove tetralogije neprestano sukobljavaju, pokušavajući ih podložiti sebi i otkriti neki novi svijet. Mašta autorice, kojom ona konstruira priču i taj novi svijet, često graniči s okrutnom stvarnošću, te na taj način dovodi čitatelja u određenu vrstu spoznajne krize u kojoj mu je nemoguće raspoznati razmeđe između zbilje i imaginacije, što na trenutke dovodi i do krize vlastitog identiteta čitatelja unutar nepredvidljivog narativa koji nam ovo djelo nudi. Osjećaj izgubljenosti koji se javlja u čitatelju uvodi ga u novu dimenziju – dimenziju u kojoj se likovi šetaju poznatim državama, regijama, gradovima i rajonima, a ne uspijevaju pritom pobjeći iz sebe i barem se na trenutak osjetiti bezbrižno i ostvareno. I to je možda najveće ograničenje likova koje nudi ovo djelo. Iako se oni na mahove čine, ili bi se barem željeli prikazati kao neovisni, slobodni i misleći, Ferrantini likovi u početku previše jednostavno prianjaju uz arhetipove žene i muškarca nametnute i ukorijenjene na talijanskom

jugu. Očito je da to djelo nije oda jugu, kao što nije ni osuda juga. Ono je bespoštedan prikaz prosječnosti juga, u koju svi koji traže bilo kakav oblik priznanja za svoj rad prije ili poslije upadnu, shvaćajući da je baš u trenutku u kojem su to priznanje ili zahvalu zadoobili nestao veliki dio njih, kao i da su sami sebi postali neprepoznatljivi. Ne sjećam se da je čitanje nekog romana, procijenjenog od onih koji su mu površno pristupili laganom i jeftinom ljetnom literaturom, a od drugih koji su mu pristupili detaljno vrhunskim postignućem književnosti, na trenutke izazivalo u meni toliko potisnutog bijesa i izvlačilo gotovo svu zatomljenu frustraciju, jer sam u opisima odnosa i događaja unutar jednoga nepoznatog rajona Napulja, pronašao Dalmaciju. To je ono što čitatelju s juga Hrvatske otkriva Elena Ferrante – stvaralački bijes koji potiče i gura likove prema ostvarenju, istodobno ih bezdušno proždirući. Drugim riječima, autorica poput kakva mazohističkog arhitekta ili redatelja koji se nalazi u pozadini svega nudi čitatelju ono što bih nazvao ostvarujućim bijesom koji ne priznaje nikakva ograničenja prošlosti, ali koji istodobno ne dopušta velike manevre samoj budućnosti, bijesom koji omoguću-

je ostvarenje pojedincu dok mu istodobno jasno zacrtava društvenu i povijesnu ulogu iz koje teško može pobjeći. Upravo zbog te njegove južnjačke (pred)određenosti ovo djelo na trenutke više djeluje kao kazališna drama nego kao roman. Izloženo je na pozornicu rajona i ne dopušta likovima, kao ni čitatelju, da prikriju svoje nesigurnosti i strahove jednom kada su u njega uvedeni. Svi sve znaju i svi sve vide. *Sveznajući Svevid* – tipični predstavnik juga, nije nitko drugi nego mafijaš koji u svojem malenom svijetu može iskontrolirati sve osim vlastitog okruženja, seksualnih nagona i smrti; nije nitko drugi nego političar koji ostvarenje općeg dobra zaboravlja čim ono dođe u sukob s njegovim osobnim dobrom; nije nitko drugi nego intelektualac koji svoj ugled gradi na ponižavanju nedovoljno sretnih i socijalno ugroženih; nije nitko drugi nego tipični *pater familias* juga, koji smatra da je djeci dao sve ako im ponudi nasilnički pristup u snalaženju i rješavanju problema s kojima se kao osobe kroz svoje odrastanje susreću; nije nitko drugi nego žena i majka koja svoje jedino poslanje vidi u očuvanju disfunkcionalne obitelji. Ferrante ovim romanima malo-pomalo ruši općeprihvaćene društvene norme i čini da čita-

telj u jednom trenutku postane spoj Elene i Raffaelle, gdje i jedna i druga nesvjesne vlastite intelektualne snage, jer inače si ne bi dopustile vezivanja uz naizgled efemerne pojmove poput ljubavi, obitelji, prijateljstva i pripadnosti, nude nadiženje tih, u konačnici za njih dvije ionako sporadičnih fenomena na koje smo usmjereni u našem ostvarivanju. Upravo to i jest najveća ironija ovoga djela. Nije rajon onaj koji je oblikovao likove, zadržavao ih u njemu ili ih tjerao iz njega – oni su predodređeni da bi bili upravo takvi kakvima su prikazani. Samim time što su *terroristi*² oduzet im je identitet i tako postaju pseudojunaci te knjige. Njih se nitko ne trudi shvatiti i pomoći im, jer što se uopće ima shvatiti u nečemu toliko opipljivom poput njihove ograničenosti. Ta ograničenost samo je činjenica koju treba prepoznati i utvrditi kako bi ih se marginaliziralo i ismijavalo njihovo stanje vječne nostalgije za nečim što nikada nisu niti imali, a to je vlastita osobnost. Ova aneksija osobnosti izaziva u likovima gotovo pa životinjsko trganje za mrvicama ljubavi i osjećajem ne-samoće kako bi se ostvarili preko drugih, te čini od njih

izdajice vlastitog poslanja, ne dopuštajući im pritom na lagan način uočiti mogućnost ostvarenja, koje je moguće samo s njihovim nestankom. Nestati postaje tako jedini mogući izbor kako bi se nadišla duhovno osiromašena okolina u kojoj je nasilna borba i prilagodba jedini mogući način preživljavanja. Nestati za autoricu znači početi uistinu postojati. I zato likovi jedan za drugim nestaju, odlaze i više se ne vraćaju, nadilazeći na taj način početno zadanu predodređenost. Izlazak iz okvira poznatoga i povratak u njih s revolucionarnim planom njihova napuštanja krasi tu tetralogiju od prve do zadnje stranice, te će se zaključiti riječima: „Otišla sam iz rajona, vratila se u njega, uspjela ponovno otići. Ništa, ništa me nije povuklo na dno skupa s djevojkama koje sam rodila. Spasile smo se, sve sam ih spasila. Oh, one sada pripadaju drugim mjestima i drugim jezicima. Italiju smatraju predivnim kutkom Zemlje, a ujedno beznačajnom i uzaludnom provincijom u kojoj je moguće živjeti tijekom kratkog odmora.“ Nemoguće je u ovim riječima ne prepoznati Hrvatsku, ili što je još tragičnije – Hrvatsku kakvom ona bjesomučno godinama želi postati. No možda to nije problem samo Italije ili Hrvatske, možda je to prikaz

² Pogrdan naziv za Talijane s juga Italije.

Europe uopće, koja polagano poprima obrise grintavoga starca s kojim je teško ostvariti neki oblik suživota.

Osim klasičnog prikaza južnjačke ili bolje rečeno *terronske* pobožnosti, autorica se u razradi osobnosti likova ne zadržava na njihovu poimanju onostranoga ili religioznoga fenomena. Čini mi se da je to možda i najveći nedostatak ovoga djela, jer se na taj način neizostavni religiozni element koji krase talijanski jug gubi iz okruženja koje često opstaje zahvaljujući jedino njemu. Nije riječ ovdje o kritici koja bi željela nametnuti potrebu spominjanja religioznih motiva kako bi se pod svaku cijenu izazvalo obraćenje čitatelja, nego o kritici prema pojavi koja sve više zahvaća umjetnost, tj. o svodenju religioznosti na neprimjetnu i otrcanu razinu. Pitanje koje se neizbježno nameće i koje provocira čitatelja ovog djela koji je upoznat sa stanjem talijanskog juga jest može li autorica religiozni fenomen u ovom djelu svesti samo na prikrivanje zla, koje ionako uvijek pronađe načina da ponovno izvire i obuzme mjesta i likove koje ona opisuje. Smatram da ovakvo sakaćenje stvarnosti i njezino prikazivanje na jedan religiozno sterilan način, osiromašuje upravo ono što krase jug i zbog čega on

zadržava određenu privlačnost, tj. zbog činjenice da je on satkan od naizgled malenih mjesta za odmor i zaborav, ali i od karakterno izgrađujućih mjesta na kojima ne opstaju naj snažniji, nego najprilagodljiviji, što je upravo jedna od odlika Crkve, bez obzira na njezina sve češća nesnalaženja s kojima se neprestano bori.

Nevidljiva, ali opipljiva sila koja tjera na čitanje ovoga djela, kao i nužnost praćenja i nutarnjeg poosobljivanja likova, na koje otvoreni susret s ovim djelom primorava, pokazuje njegovu stvarnu snagu s pomoću koje se poput kakva parazita suživljava s čitateljem i privlači njegovu potpunu pozornost. Iako otkrivanje iluzije ljubavi i njezina upitnoga stvarnoga postojanja, željenoga prijateljstva i njegove prividnosti, borbe za pravdu i njezine očite besmislenosti, možda više govore o meni nego o centralnim temama ove tetralogije, nemoguće je oduzeti ovom djelu stilsku ljepotu kojom zna prikriti nedostatke i surovosti okruženja u koje je smješteno. Manjak transcencije u poimanju ljubavi, prijateljstva i pravde u ovoj tetralogiji, a na koje smo naviknuti u romanima sa sretnim završetkom, nipošto ne osiromašuje te pojmove njihova smisla koji se zaista stvarnije može susre-

sti u svijetu ideja nego u zbilji. Štoviše, spuštanje tih pojmova na razinu na kojoj se s njima najčešće susrećemo, odnosno na razinu razočaranja, izaziva u čitatelju još veću želju da ih unatoč njihovoj krhkosti upozna i doživi s nekim uistinu

posebnim. Upravo to je ono što na jedan predivan način nudi Elena Ferrante u ovoj tetralogiji – prepoznavanje genijalnosti prijateljstva, unatoč nestabilnosti povjerenja i krhkosti elemenata na kojima se temelje međuljudski odnosi.